

Kilátás a Tien-Sanra

RÁKOSI MÁTYÁS SZÁMŰZETÉSE ÉS HALÁLA*

Az SZKP 1961 októberében tartott XXII. kongresszusán folytatódott az 1956-ban elkezdett sztálintalanítás. A leglátványosabb intézkedés Sztálin holttestének eltávolítása volt Lenin mellől, a mauzóleumból. Feltárták a párt vezetéséből öt éve eltávolított Molotov–Malenkov–Kaganovics-csoport felelősségét is a törvénytelen ségek elkövetésében. Ezzel kapcsolatban történelmi felelősségről beszéltek, így aztán Budapesten is elhatározták a korábbi törvénytelen ségek tessenék-lássék felülvizsgálatát. A Politikai Bizottság november 14-ei ülésén ketten is felvetették (Somogyi Miklós és Komócsin Zoltán), hogy napirendre kellene tűzni Rákosi Mátyás-, azaz RM-ügyét is. Am Kádár úgy érezte, nem jött még el ennek az ideje. Azt mondta: „ha ő pisszen valamit, lesz Rákosi-ügy, ha nem pisszen, egyelőre nem bolygatjuk”. Csak egy ártatlan leltárt akart a KB irattár számára arról, hogy „hány embert öltek meg, hány volt eljárás alá vonva”. Még pontosabban: csak az „elvtársakat” – bizalmas pártügyként. Am kiderült, hogy RM „pisszent”: a felesége kezével, az ő neve alatt írogatja politikai nézeteit sem titkoló leveleit Magyarországra. Erre fel a PB utasította a Biszku-bizottságot, hogy „állapítsa meg a törvénytelen ségek elkövetéséért felelős személyeket is”.

A törvénytelen ségeket vizsgáló bizottság nem sokat kutakodott a bűnei után, vádiratként elsősorban a Rákosi leváltásában szerepet játszó, 1956-os „Mi az igazság?” címet viselő Péter Gábor-levelet használta. Ha eredményt nem is vártak RM vallatásától – a látszatra adva, meg talán kíváncsiságból is –, meghallgatták, vajon mit tud felhozni a mentiségére. A PB akárcsak 1960 augusztusában – ismét Aczél Györgyöt és Nógrádi Sándort küldte hozzá. Ekkor már nem pudvás dogmatizmusa, vagy hatalom-visszaszerzési praktikája a főtéma (azért ezeket sem hagyták ki), hanem mindenekelőtt törvénytelen ség tettei. Hogy miképp látja saját szerepét a perek formálásában. 1962. július 17-én, kilenc téma kérdéseivel ültek le kihallgatni őt száműzetésének helyén, Krasznodarban.

Adott-e utasítást Rajk László és mások ellen a nyomozásra? Volt-e bármilyen bizonyítéka Rajk bűnösségének, amikor letartóztatták? Utasította-e verőcsoportok felállítására, az őrizetbevetek megkínzására az ÁVH-t? Gyűjtetett-e anyagot a testvérpártok tagjai ellen? Tudott-e arról, hogy ezeket a vallomásokot kínzással szedték ki a letartóztatottakból? Emellett azért rákérdeztek a levélcenzúra megkerülésére. S újból firtatták 1953-as önkritikája visszavonását, a Hruscsovnak írott levél állításait stb.

Mikor RM megkapta a értesítést az SZKP-tól, hogy az MSZMP KB küldöttei újból meg akarják hallgatni, azt üzenté a tengerpartról: ha valami kívánságuk van, menjenek le hozzá. Csak hát a magyarok már megrendelték a „bemikrofonozott” szobát, hogy

* Részlet a szerző Rákosi-trilógiájának harmadik kötetéből – *Rákosi bukása, száműzetése, s halála: 1953–1971-*, amely a könyvhétre jelenik meg az Európa kiadónál. A fejezet második, befejező részét a következő számunkban közöljük.

magnóra vegyék RM minden szavát. Ezért aztán a magyar nagykövetség „erélyes hangú” táviratban szólította fel, hogy utazzon Krasznodarba. A két küldött közölte, hogy előre megfogalmazott kérdéseket kívánnak hozzá intézni (s ezeket végre ott is hagyták nála, hogy levélben kiegészíthesse válaszait). „Nem szeretem ezt a tárgyalási módot, hogy a KB két tagjával beszélek és az eredmény, fenyegetés, hogy kizárnak a pártból, és felelősségre vonnak” – mondta nekik. Érezte, hogy csapdába csalták: „ha nem megyek bele a tárgyalásba, megsértem a pártot, ha belemegyek, jön a fegyelmi”. Mindkét fél tudta, RM nem mentheti ki magát. Mégis megpróbálta. Délután háromtól este tizenegyig magyarázkodott. (Nógrádi Sándor a KB-ülésem: „hatszor álltunk fel, hogy abbahagyjuk a beszélgetést, és még másnap is beszélgetni akart”). Mintha valamiféle megtisztulásról ábrándozott volna. A ritka pillanatok, amikor érvei ültek, fellelkesítették. Mivel az ólomsúlyú bűnökkel vádolható Rákosit nem lehetett felmenteni, de bíróság elé állítani sem, a nyolc órás huzakodásnak nem sok értelme volt. Ráadásul a magnófelvétel is rosszul sikerült. Vagy a technika volt kezdetleges, vagy a „megbízható” – szovjet? – gépirónő volt tudatlan (a szalagoknak semmi nyoma), vagy mindkettő. A 180 oldalnyi „Pizskozat” silány jegyzőkönyv. A beszélgetés végén RM hiányolta, hogy nem volt gyorsíró, nélküle nehéz lesz visszaadni a lényegét. Vagyis rögzíthették volna a beszélgetést tisztességesen és jól is. Nógrádi Sándor feljegyzése szerint RM „szellemileg van olyan állapotban”, hogy semmi önkontrollja nincs. (Mintha neki lett volna.) Nógrádi szerint RM kijelentette: „Miért kellett engem leváltani, ha másutt nem váltották le az első titkárokat?” – de ez a mondat nem található a Pizskozatban, ám másutt emlegette. Nógrádi: „Az volt az érzésünk, hogy ugyanaz a kegyetlen zsarnok ül elöttünk, aki volt 1956 előtt.”

RM – Hruscsovra hivatkozva – megismételte, hogy az első titkár kötelessége volt az államvédelmi ügyekkel foglalkoznia. Oldalvágás: bár nem ismeri Nagy Imre vagy Farkas Mihály (1958-as, illetve 1957-es) perét, de biztos, hogy a Politikai Bizottság foglalkozott azzal, „milyen ítélet legyen, és ez így van mindenütt a világon”. Azt mondta, ha nem szól bele ezekben az ügyekben: „Grósz hat társával együtt kivégzik, mert a javaslat arról szólt, hogy kivégezzék”. Kihallgatói nem kérdeztek rá, hogy ki javasolta ezt a példátlan vérengzést a kalocsai érsek perében. A Rajk-ügyről talányosan közölte: „ha nem csináltuk volna, kellemetlenség lett volna, mert megtudta volna Sztálin”. (Rajkot nem Sztálin utasítására tartóztatták le.) „Nem én szültem a nagy pert, a nagy perek megvoltak már akkor, amikor kijöttem [a börtönből, 1940-ben], ne csodálkozzanak, ha ez rám hatással volt.”

RM: „A mi bajunk az volt, hogy messze megelőztük a többi pártot az önkritikában. Ezáltal az a benyomás keletkezett, hogy ez csak Magyarországon volt, s azt a benyomást keltettük, hogy ebben én vagyok a hibás.” Kádár bűnéről, az 1943-as pártfeloszlásról úgy vélekedett, hogy efféle „fontosabb dolgokkal” kellene foglalkozniuk, nem az ő „bagatell” ügyeivel. Kijelentette: proletár internacionalista kötelessége volt eljuttatni a testvérpártokhoz a vezetőikre és tagjaikra vonatkozó vallomásokat. Akkor is, ha kínzással szedték ki a vádlottakból, hiszen „ott is felnőtt emberek vannak, ők is tudják, hogy születnek az ilyen vallomások”. Nyugaton is vernek. „Igaz, megvan az a különbség”, hogy ők nem a „saját embereiket” csukták le. Csak azt nem mondta: azok már csak ilyen fejletlenek!

Aczél György sorolta a kivégzettek nevét, és megkérdezte, érez-e felelősséget a halálukért.

„R.: Igen. Hány halott volt? Mégis érdekel[ne].

A. e.: 25 halott.

R.: 25.” (Nógrádi Sándor KB-ülési felszólalása szerint azt is hozzátette: „Olyan nagy dolog az, hogy 25 embert felakasztottak? Hát van valami fogalmuk arról, hogy mi volt a lengyeleknél?”)

„A. e.” (azaz Aczél elvtárs) megérdeklődte, nincs-e lelkiifurdalása.

„R.: A lelkiismeretemet maga hagyja békén, magának ahhoz semmi köze.

N. e.: De a Központi Bizottságnak köze van az ön lelkiismeretéhez.

R.: Az én lelkiismeretemhez magának semmi köze... Beszéljen tisztességesen, mert rögtön itt hagyom az egészet, és utazhatnak vissza. Ott még nem tartunk, hogy velem így beszéljen. A lelkiismeret... a lelkiismeret kérdése nincs vád tárgyává téve!” „Nyugodtan mondhatom, hogy soha engem más, mint a párt érdeke nem vezérelt, akkor is, amikor a hibákat csináltam. Ezek után maga jön nekem a lelkiismeretemet birizgálni?” „S hogy milyen utasításokat adtam, meg törvénytelenégeket, az az érdekes?” „Akkor ezek a dolgok a világ legertermészetesebb ügyei voltak.” Ő jelen volt, amikor Sztálin Molotovnak átdiktálta a román alkotmány egy részét. „A mi alkotmányunkat magunk csináltuk” – tegyük hozzá, önként átvéve a szovjet alkotmány lényegi elemeit.

Aczél kérdi, hogy Zöld Sándor belügyminiszter öngyilkossága után miért kellett kiadni a parancsot Kádár és Kállai letartóztatására? RM: „Azért, mert ezt ott megbeszéltük.” (Letartóztatásukat RM senkivel sem beszélte meg, de már az öngyilkosság előtt jelezte Sztálinnak, hogy ezt tervezi.)

Bár RM ismerte Farkas Mihály és Péter Gábor nem is életfogytiglani ítéleteit, el-lene szóló vallomásaikról mégis azt mondta, hogy a halál árnyékában vallhattak rá: „mindenkj az én széles vállam mögé akar bújni”. Ez a „búvócska” azért kibillentette a védekező pozícióból. Támadott: „Leveleket én is tudok írni, barátaim nekem is vannak... mihelyt párton kívülre viszem a dolgot, abból igen súlyos kellemetlenségek származnak.” Figyelmeztet: ne hártsák rá a felelősséget, mert annak a párt issza meg a levét. Ő már Gerőnek és Kádárnak is megmondta, hogy ő és a párt „egymástól elválaszthatatlan”. Mégis egyre inkább sarokba szorult. „Maguk is beleesnek abba a hibába, amibe én beleestem.” „Van pszichózis, ahogy a Rajk-ügynél volt. Most ezt magammal kapcsolatban tapasztalom.” Eddig nyomban ugrott, ha magát menthette, most kizárta a polémia írásbeli folytatását. Magában reménytelennek ítéltette a helyzetét. Pedig a neki feltett kérdések még mindig nem lényegiek. Nem is lehettek azok. Azok az egész szovjet rendszert – benne a Kádár-féle változatot (s a Nagy Imre-pert is) – érintették volna. Tabukat. Ám Rákosinak a kevesebb is sok volt, ezek a kérdések is a húsába vágtak. Öncsonkítás nélkül nem lehetett rájuk válaszolni, ha próbálgatta is.

Kijelentette: azért nem engedik haza, mert ha „végigvizsgálják a dolgokat”, kiderül, hogy az ő működése „hasonló, vagy azonos” külföldi társaiéval. S hozzátette: „Én mindazokat a hibákat elkövettem, amit a többiek.” „Törvénytelenégeket követtünk el, én azt vállalom, én azt elítélem... ennek alapján senkinek sincs joga velem szemben törvényteleniséget tenni.” S ebben igaza volt. „Én meg akarom mutatni azt a történelmi és társadalmi talajt, amiből ezek a hibák... kinőttek.” „Maguk azt akarják mondani, hogy ez nem igaz, ennek nem társadalmi gyökere van, hanem Rákosi... hibáiból erednek.” Mit szól majd az utókor, kérdezte, ha kiderül, „hat éven keresztül kért, könyörgött, rimázkodott vigyetek haza”, adjatok módot a vádak tisztázására. „Ahol hibás vagyok, állapítsátok meg a hibámat, ahol túloztatok, ott [azt] állapítsátok meg; a tanulsa-

gokat vonjátok le, hogy a jövőben ilyesmi elő ne fordulhasson.” Csak hát a „tanulások levonása” nem lett volna elég a társadalomnak. 1956 után hat évvel sem lehetett valami önkritika-félével lezárni a Rákosi-ügyet. Látni fogjuk, hogy a büntetését is kevesellték, és nem akarták, hogy hazajöjjön.

Aczél felidézte Rákosinak, hogy Liu Sao-csi elmondta neki, Kínában politikai perekben nincs halálos ítélet, mert „a halottakat nem lehet rehabilitálni”. Mao Ce-tung pedig megemlítette, hogy kaptak ők is tanácsot Sztálintól, s „a jó tanácsot megfogadtuk, a rossz tanácsot nem”. A példabeszédre RM azt felelte: a tanácsokra „nincs ráírva, melyik a jó, melyik a rossz”. Majd egy félóra múlva kijelentette, hogy Sztálin rossz tanácsait „nem fogadtuk el”. Tehát mégsem Sztálin, hanem ő a felelős a hibákért, a törvényteleniségekért? – kellett volna kérdezni.

RM a korai Kádár-korszak politikájáról sokkal kritikusabban szólt, mint leveleiben. Emlékeztetett Kádár árulására, hogy a rádióban „bezengette” a párt felosztatását, s követelte a szovjet csapatok kivonását. Sorra vette mások bűneit is. Aczél közbeszólt: „van valaki a Központi Bizottságban, akiről nem tud rosszat mondani?” Azt felelte, általában egyetért a párt politikájával, de sok minden érthetetlen a számára. Miképp írhatja a Népszabadság, hogy a szociáldemokratáknak volt forradalmi múltjuk, még hozzá a „forradalmi” szót dőlt betűvel? S miért használják az iskolákban és másutt az urazást? Leginkább talán a szőröstől-bőröstől utált szociáldemokraták (Marosán, Szakasits stb.) térnyerése bántotta. Már Lenin megmondta: „Figyeljenek a figyelmeztető szóra!” Meg van hát „lepetve”, hogy elvtársai milyen nyugodtak. Más: hogy lehetett Károlyi Mihály temetésén azt állítani, hogy földet osztott? Az sem igaz, hogy a Rajk-ügy miatt mondott le. „Tiltakozhatott volna, tegező viszonyban voltam vele” – mondta. De pertu ide, pertu oda, RM nem mondott igazat.

Hatalma erősödésével fokozatosan veszített érvelő erejéből, félelmetes logikájából. A hanyatlást uralma gyöngülése sem állította le. Korosodásával egyre korszerűtlenebb. Képes elismerni: túlzásba estek a begyűjtés, a padlások „természetes” lesöprése során, csak azért, hogy hozzátehesse: „mert Nagy Imre volt a legnagyobb seprő”. Azt állítja, hogy az 1956-ban a külföldre menekülők között „biztos volt 40 ezer fasiszta”. (Gyanúsítási hajlamán nem fogott az idő.) A magamentegetésben – a nyakatekert, valóságtól elrugaskodott okoskodásban – oda jutott, hogy kijelentette: az ő helyzete rosszabb, mint Aczél Györgyé a börtönben, „mert akkor az normális volt”: „Az összes országban ültek kommunisták, de ami velem történik ma, az nem normális.” Újabb ellentmondás: ha Gerő, vagy bárki „értelmesen” beszélt volna vele, visszatarthatta volna. Akkor mégsem a nemzetközi helyzet és Sztálin kényszerítette erre az útra? (Gerő 1953-ban – moszkvai „hatásra” – elismerte, hogy le tudta volna fogni Rákosi kezét. 1962-ben talán közelebb került az igazsághoz, azt állítva, hogy képtelen lett volna rá: „Ezekben a kérdésekben Rákosi úgy járt el, mint egy abszolút megszállott.” Mégis megpróbálhatta volna.)

Rákosinak fáj, hogy Kissel, Apróval, Marosánnal szemben elnézőek, vele szemben pedig nem. „Felháborító, hogy rólam egyetlen pozitívumot sem írnak.” Elismerésre vágyott. „Azelőtt azt is nekem tulajdonították, amit nem én csináltam, most meg azt sem, amit én csináltam.”

Aczél és Nógrádi elfogultságoktól sem mentes jelentést készített a Rákosival (illetve a Gerővel és Kovács Istvánnal) folytatott, kiszámítható tartalmú beszélgetésekről. De rövidke összefoglalójuk érintőlegesen sem vetette fel, hogy a törvénytelenések első-

sorban társadalmi, politikai okokra vezethetők vissza – amit RM, ha magamentésből is, legalább pedzegetett. Jelentésük az elemzést mellőzve kizárólag a személyes felelősséget hangsúlyozta. Azt írják: Péter Gábor és Farkas Vladimir „minden felelősséget Rákosira, Gerőre és Farkasra – a trojka tagjaira – hárítanak, a trojka egyes tagjai (Gerő és Farkas) Rákosira, Rákosi... a felelősség formális elismerésén túl, mindent Sztálinra hárít. Még a gondolatot is dühödten utasítja vissza, hogy neki azokért a mérhetetlen szenvedésekért, amiket a magyar népre zúdított, egyáltalán lelkiismereti problémái lehetnek”. Vagyis RM és az MSZMP is a saját felelősségét próbálta titkolni. Az adott helyzetben ennél többre egyik fél sem volt képes.

Talán érdemes kiemelni, hogy a törvénytértéseket feltáró Biszku Béla vezette bizottság – mint a politikai jellegű testületek többsége (még a demokráciákban is) – elfogult volt, tagjai közül Nógrádi Sándor érintett is: objektív vizsgálatra alkalmatlan. De még így is alapvető ismereteket tártak fel. Noha sok részlet megítélésében tévedtek, valótlanságokat is állítottak, és főképp a nagy összefüggések feltárásával adósak maradtak, legalább a törvénytértő eljárások módszerét leleplezték. Ebben a munkában jelentős szerepe lehetett a KB osztályvezetőjének, a szovjet kémiszolgálat korábbi dél-amerikai rezidensének, Tömpe Andrásnak. Nem ő, nem ők, hanem a kor volt alkalmatlan a törvénytelenység törvényszerűségének feltárására. (Nem véletlenül kellett Biszku Béla-nak konzultálnia az SZKP illetékeseivel.)

Az 1962. augusztus 3-i PB-ülés ajánlotta a KB-nak, hogy RM „ellátását szállítsák a megfelelő szintre”, és olyan lakóhelyet jelöljenek ki számára, ahol nem folytathatja „frakciós tevékenységét” (vagyis száműzzék az isten háta mögé). Az MDP két 1955-ös 1956-os határozata után az MSZMP PB is úgy dönt, hogy a következő KB üléséig most már aztán mindenkit rehabilitálni kell a koholt vádak alól. (Maradt azért rehabilitálni való 1990-re is, de ezek – főképp az internáltak – egész életükben viselték a bélyeget.) A törvénytértők többségének pártfegyelmet adnak, az érintett nyomozókat, ügyészeket, bírókat jobbra más munkakörbe helyezik. Hasonló elbánásban részesül több KEB-tag és KEB munkatárs. Megszületik az „elbocsátott légió”. (A volt AVH-s vezetők és beosztottak közül meglepően sokan lettek – vállalati, iskolai – igazgatók, pl. Dékán István. Az egyik verőcsoport vezetője, Princz Gyula alezredes 1962-ben italtolt vezető, Piros László belügyminiszter „visszatért” a hentes szakmához, s a Szegedi Szalámigyár főmérnöke, majd vezérigazgatója.)

A KB 1962. augusztus 14–16-ai ülése elé kerülő jelentés Rákosi–Gerő-klikk helyett már csak Rákosi-klikkről beszél: az egyre kevesebb kitalációt tartalmazó történetben az első titkáre a főszerep. Ő a törvénytelenségek fő-fő bűnöse, jobbán Gerővel, balján Farkassal. A jelentés azt állítja, hogy a klikk már a felszabadulás előtt elhatározta: „kisajátítja” a párt vezetését – pedig tudják ők is: a kisajátítás joga Moszkváé. Az egész jelentést, a vitát és a határozatot, a történelmi összefüggések és a Kreml szerepének elhallgatása uralta (Rákosiék „önkényük leleplezésére hirdették a hibás sztálini tételt az osztályharc állandó éleződéséről”). A személyes felelősség túlhangsúlyozása, a nem elége árnyalt fogalmazás ellenére a megállapítások lényege többnyire igaz. („Rákosi személyi hatalma biztosítására agyalta ki azt a rágalmat, hogy a munkásmozgalom azon vezetői és tagjai, akik a felszabadulás előtt itthon éltek és harcoltak, a horthysta politikai rendőrség ügynökei voltak, akik pedig emigránsként a kapitalista országok testvér-pártjaiban, illetve a spanyol polgárháborúban harcoltak, az imperialista hír-

szervő szervek ügynökeiként furakodtak a pártba.”) A fogyatékoságai ellenére is nagy horderejű 1962-es augusztusi párthatározat a borzalmak leltára. S ez a fő érdeme.

Ismertették a nagyobb perek – 1962-es koncepcióktól sem mentes – történetét. A felelősség megállapításánál bőven idézték RM 1953-as, moszkvai „tanácsra” születtet önkritikáját. Ezt fűszerezte 1956 utáni makacs ragaszkodása „súlyos politikai bűneikhez”, továbbá, hogy „folytatja az MSZMP vezetőinek a rágalmozását, és zavart akar kelteni a pártban”. Bőségesen idézték a krasznodari beszélgetést. Gerő pechjére, Farkas Mihály bűnösségét letudottnak vették az ítélettel és a börtönnel. Noha Farkas 1960-ban kegyelemmel szabadult, őt nem hallgatták meg, jóformán kihagyták a történetből: Gerő lett RM „rossz sugalmazója”. Ami igaz is, nem is – hisz Rákosinak nemigen volt szüksége ilyen sugalmazóra –, s rossz cselekedeteinek elsősorban Farkas Mihály a végrehajtója.

A jelentés a következő felelősségi sorrendet állítja fel: 1. RM, 2. Farkas Mihály, 3. Gerő Ernő, 4. Kovács István, 5. Péter Gábor, 6. Szücs Ernő, 7. az igazságügyi szervek (ügyészség, bíróság), 8. Kiss Károly. Még nyilvánvalóbb az elfogultság, ha összehasonlítjuk, hogy eme felelősök bűneit milyen terjedelemben taglalják. RM cselekedeteivel foglalkozik az egész erről szóló fejezet kétharmada. Mivel minden szálát ő tartott a kezében, indokolt ez az arány. Terjedelem szerint a felelősségi sorban Kovács István a második, a szöveg egytizede sorolja az ő bűneit. Itt olyan szembeűnő az aránytalanság – a napi politikai indíttatás –, hogy később maga Kádár korrigált rajta (Kovácsot így is kizárták a pártból – joggal). Csak utána következik Gerő Ernő (a fejezet 9%-a elemzi felelősségét). A negyedik, az egyetlen egy aktív politikus, a PB-tag Kiss Károly (7%), akiről „kitudódott”, hogy „ő” vette fel Rákosiékat a pártba (meg a KEB elnökeként a törvénysértések idején „ő” zárta ki a pártból az ártatlanokat – s amiről hallgatnak: többnyire a PB utasítására, vagy az ÁVH jelentésére). Ebben a bizarr sorrendben Péter Gábor (5%) a következő, fele ekkora terjedelem sem jutott Farkas Mihály bűneire (2%), s vele egyenlően „mérték” az agyonvert Szücs Ernő felelősségét (2%). A sort az ügyészség, bíróság zárja (1%). Persze, mindez a számítását játék. Bár ha arra gondolunk, milyen élet-halál harcok folytak a Szovjetunióban, és a testvér-országokban protokoll-sorrendekbe, kihagyásokba rejtve, hajlunk arra, mégiscsak többről van szó.

A jelentés kizárólag a kommunista párttagok elleni koncepciók ügyekről és áldozataikról adott összesítést. Összesen 382 személyt ítélték el, 336-ot pedig internáltak. Halálra ítélték és kivégeztek 23 főt (köztük a tábornoki perben sebbel-lobbal kivégzett Vaikó György határőr alezredesnek még az anyósa, Rátky Henrikné szabónő is erre a sorsra jutott), s ugyanennyien haltak meg a börtönben, internáló táborban és a vizsgálati fogságban. A meghurcolástól való félelmében, elkeseredésében öngyilkos lett: Zöld Sándor, Mód Péterné (férje letartóztatása után), Deszkás Jánosné (fia kivégzése után), Giebiser Béláné (férje internálása után), Juhász László av. ezredes (édesanyját is agyonlőtte). A hamis vádak tanúsítása után, saját vallomásuk alapján kivégeztek 4 személyt. A törvénysértésekben viselt felelőssége miatt öngyilkos lett: a bírósági tanácselnök, dr. Jankó Péter és dr. Jónás Béla, az av. ezredes dr. Pál Ákos, Száberszky József, meg Tardi István hamis tanú. (A koncepciók ügyekben 249 ávéhás dolgozott, közülük 11-et elítéltek, fegyelmivel elbocsátottak 26-ot, meghaltak tízen – három öngyilkos, egyet fölakasztottak, egyet agyonverték –, disszidált 4, s még mindig a BM állományban volt 76 személy. Az igazságügyben az érintett 35 személy közül még a régi helyén dolgozott 16 fő.)

Mivel a jelentés nem elvi szempontból vizsgálta a törvénysértéseket, a felszólalók is érzelmi alapon foglalkoztak vele: újabb részletekkel és szenvedélyes minősítésekkel gazdagították a leltárt. Miután a párt vezető testületeit mentesítették a felelősség alól, senki sem kényszerült rá, hogy a Politikai vagy Központi Bizottság felelősségével, saját múltjával szembe nézzen. Kényelmesebb volt a vádló szerepe. A vita középpontjában RM személye, jellemének több évtizedes torzulása állt. A titkos ülés dokumentumai csak 1994-ben kerültek nyilvánosságra. A hozzájuk kapcsolódó tanulmány szerzője összegyűjtött egy csokorra valót RM minősítéseiből. A lista: „gyilkos, pribék, gonosztevő, bandita, közönséges bűnöző, gazember, erkölcsi és politikai hulla, lelkiismeretlen aljas ember” stb. Dobi István szerint: „emberi mivoltából kivetkőzött vadállatnak mondható ember”.

Biszku Béla szóbeli kiegészítése vezette be a vitát. Elmondta, RM igazi bűnössége ismeretlen, nem Sztálin, hanem ő kezdeményezte a Rajk-pert. A vádirat első, 120 oldalas változatát Alapi Gyula, a Budapesti Államügyészség vezetője készítette. Ezt lerövidítették 60 oldalra, majd „kapott készen” egy 20 oldalas vádiratot, amelyben a legjelentősebb tények is „meg lettek forgatva és új vádpontokra lettek átírva”. Folytatásként Biszku felolvasta a koronatanúnak kiszemelt Noel Field 1954-es börtönlevelét (közben megjegyezte: nem „kell” jegyzetelni): „Attól, hogy én bűnös, vagy ártatlan vagyok 50-100 elvtárs sorsa függött. Sajnos fizikailag gyáva voltam. A tény az, hogy az egyre erősödő terrorista nyomás hatására, az éhezéstől a nyomorékká verésig, egyre többet hallgattam el az igazságból, és a nyomozók álláspontját magamévá téve egyre több hazugságot ismertem el igazságnak. Végül elérkeztem a teljes erkölcsi összeomláshoz, amikor már egyáltalán nem tudtam különbséget tenni igazság és hazugság között és a legszörnyűbb hazugságokat nemcsak kimondottam és leírtam, de részben el is hittem.”

Nógrádi Sándor felidézte: RM rosszabbul érzi magát, mint Horthy börtönében. Közben ötszobás lakása van, ingyen. Bevásárló-könyvével mindent megvásárolhat, amire szüksége van. Jár neki a háztartási alkalmazott, a tengerparti üdülés hónapokra a családjával, sőt vendégeivel együtt. Havi zsebpénze kb. 3 500 forint. (Kétszerese a magyar munkás és alkalmazott átlagbérenek – P. Á.). Él, mint Marci Hevesen. Közben ő és felesége levelekben az ország helyzetéről, hangulatáról kérnek tájékoztatást, amihez semmi közük – állítják.

Marosán György vádbeszéde volt a legszenvedélyesebb. „Bár 1950-ben tartóztattak le, majd ítélték halálra, és 1956 márciusában engedtek szabadon, még soha sehol nem volt módomban az igazságnak megfelelő tanúvallomást tenni.” Az idő „kegyes a zsarnokokhoz és a gyilkosokhoz, mert elmosza vagy fakítja a gyász, a szenvedés színeit”. Elmondta, Rákosi rémuralma szégyenfeltja a nemzetközi munkásmozgalomnak. „Ezek a szörnyetegek önmagukból indulnak ki, és azt gondolják... ha ők nem likvidálnak másokat, akkor azok likvidálják őket.” Marosán a hatalmi tobzódásra vezette vissza a törvénysértéseket. Felidézte, hogy Rajkot, „a népszerű, nagyon tehetséges és hűséges kommunistát úgy földelték el, ahogy a fasiszták és a horogkeresztes banditák túrták föld alá a halottakat, jeltelenül, meszesgödörökbe... Elvtársak, fasiszta horogkeresztes módszerekre találhatunk mi elvi magyarázatot? Nem és ezerszer nem!” Ő előbb protestált a letartóztatás ellen, aztán hallgatott. „Ez a hallgatás borul Rajk jeltelen meszesgödre fölé is.” „Nyilvánvaló, hogy nem azok voltak az árulók, akiket Rákosi kivégeztetett, és akiket agyonkínóztatott és bebörtönöztetett, hanem ő volt az áruló.”

Kihallgatója közölte vele, amennyiben nem írja alá „a vallomását”, behozatja Marosán anyját – „aki soha nem helyeselte, hogy a kommunistákkal tartok együtt, s akivel éppen emiatt évek óta nem voltam beszélő viszonyban” –, behozatja a feleségét, akit ő „a gettóból kapart ki”. „Nincs tovább értelme semminek... Nem akarom az anyámat az Andrássy út 60 pincéjében látni, feleségemet és gyerekeimet sem. Aláírtam hát Rákosi első vádpontját: rendőrbeszúgó voltam... Ami nem sikerült a Horthy-bandának, az sikerült a Rákosi-bandának. Ennél gyalázatosabban lehet-e még előkészíteni valakit a halálra?”

Kiss Károly szerint „azokért a bűnökért, amit a Rákosi-klikk, elsősorban Rákosi Mátyas 1949–53 között elkövetett, egy halál kevés lenne”. Tiltakozott a vád ellen, hogy a KEB százakat zárt ki meghallgatás nélkül a pártból. Az ÁVH azzal a mondattal küldte át a tagsági könyvet, hogy „államellenes cselekményért eljárás folyik ellene”. Ilyen esetben semmit sem lehetett vizsgálni. Viszont, ahol cselekedhetett, ott nem mulasztotta el, és ismertebb emberek eseteit sorolta. Közülük az egyik legbizarrabb Babits Antal orvosprofesszor ügye. Sztálin halála előtt Rákosiék is orvos-perre készültek. RM írt egy cédulát, hogy Babitsot, a Kútvölgyi Kórház igazgatóját zárják ki a pártból, mert a felszabadulás előtt fasiszta volt. Csakhogy Babitsot PB-határozattal vették fel a pártba. „Kikerestem [az önéletrajzot], amiben Babits megírta, hogy ő fasiszta volt, és a szélére ráírta Rákosi, hogy azért fel kell őt venni a pártba. Visszaküldtem Rákosi-nak... [aki] egész[en] magánkívül volt.” Végül 1953. április 4-én a TASSZ jelentette, hogy Moszkvában szabadon engedték az orvosokat. Másnap RM telefonon közölte, hogy tárgytalan a Babits-ügy.

Felidézte Kiss, hogy amikor 1949-ben végighallgatta a KV-ülésen Kádár János beszámolóját a Rajk-ügyről, teljesen összetört. A sors keserű ironiája, mondta, hogy 1951-ben neki kellett a KV előtt ismertetnie a Kádár-ügyet – ugyancsak Rákosi által szerkesztett anyagból. RM gyalázatosan és gondosan kidolgozott tervének nevezte, hogy a Rajk-ügyet a belügyminiszternek kellett előadnia, a Kádár-ügyet pedig a KEB-elnökének, és nem a bizottság vezetőjének, Farkas Mihálynak, „aki a gonoszságok egyik szervezője volt”. Egyedül Kiss Károly célzott Kádár érintettségére a törvénysértésekben. Rákosiék pártba történő felvételével kapcsolatban pedig kerekperc megmondta, hogy 1957 márciusában Kádár úgy vélte, a párttagságot nem lehet megtagadni Rákositól sem!

Kádár János elutasította, hogy a határozatban előtérbe helyezték – Marosán javaslatára – e tényleg elfajzott személyek szubjektív adottságait. Ahhoz, hogy a törvénysértő perek létrejöjjenek, szükség volt Sztálinra, de szerinte elsősorban erre a klikkre. Továbbá a végrehajtó szervekre: az ÁVH-ra, az ügyészségre, a bíróságra és a KEB-re. Közülük a végrehajtásban az ÁVH szerepe a legjelentősebb. Kiss Károly felszólalása „az első betűtől az utolsóig” hamis, ő elutasítja. Belegabalyodott az igazságtevésbe. Nagyékat felelősségre vonták, „ahogy ezt a helyzet megkívánta”, a „másik oldalon” viszont nem látni semmit: „Rákosi párttag, Gerő párttag, Péter Gábor, Farkas Mihály, Farkas Vladimír szabadon járnak” – mondta, mintha nem ők adtak volna az utóbbiaknak kegyelmet, akár évtizednyi börtönbüntetésekre is. Nem valószínű, hogy tájékoztatlanságból állította: ha nem lett volna Rajk-per, akkor „bizonyos”, hogy nem lett volna Kosztov-per, ami megelőzte a Rajk-ügyet, és Slánský-per, ami annak következménye volt. Szerinte az összes levitézlett, felelősséggel és bűnökkel terhelt ember lapul. „Rákosi is lapult mindaddig, amíg mi el nem kezdtünk vitatkozni a kínai elvtár-

sakkal” – ám ez az aktualizálás sem igaz, hiszen, ha lapult, miért kellett büntetni, Krasznodarba száműzni stb. Végiggondolatlan beszéde betetőzéseként – bár a bűnös baloldallal készült rendezni a számlát –, a folytonosság jegyében felszólít: vigyázzanak az olyasféle terminológiával, hogy „Rákosi Mátyás börtöne, Rákosi Mátyás rendszere”. „Az is a Magyar Népköztársaság volt, ő nem Rákosi börtönében ült, mert abban a börtönben gazemberek is ültek.”

RM emigráns társa, a nyugdíjas külügyminiszter Sík Endre szerint az emberek „igen nagy hányada máig sem érti, hogy Rákosiékat nem állították bíróság elé”. Ugyanakkor tévedésnek nevezi, hogy Rákosi születésétől fogva ilyen: ő egyszerű, szerény, nagyon rendes embernek ismerte meg. Mikor 1919 után először találkoztak, elmondta neki, hogyan lett nagy ember. A forradalom leverése után Ausztriában, Karlsteinbe internálták őket, s kampány indult a kiszabadításukra. Ki is engedték őket, kivéve a négy állítólagos főkolompost: Kun Bélát, Varga Jenőt, Pogány Józsefet és őt. „De miért engem? Mert a listán Rákos Ferenc szerepelt, aki a forradalmi törvényszék elnöke volt és összezavarták a neveket. Így lettem nagy ember én” – mondta Sík szerint RM 1921-ben. Ám nem sokkal ez után a Komintern egyik titkára lett, és kezdett a fejébe szállni a dicsőség. Majd a börtön, az, hogy az egész világon óriási kampány folyt a kiszabadítására, megerősítette abban, hogy milyen nagy ember. „Mikor kijött, 1940-ben, akkor már láttam, hogy bajok vannak.” S 1949-ben, Rajk letartóztatása után, befejeződött az átalakulása.

Kádár Jánost nem hagyták nyugton Kiss Károly féligazságai. Másnap, augusztus 16-án, az ülés kezdetén szót kért. Hangsúlyozta, a saját nevében beszél „Kiss elvtárs dolgáról”. Ha Kiss azzal példálózik, kit mentett meg, az olyasmi, „mintha Rákosi nekünk azzal érvelne, hogy meg tud nevezni embereket, akiket nem akasztott fel”. Szerinte Kiss Károly beszéde elviselhetetlen, ízléstelen, méltatlan egy komoly emberhez. De azért hozzászól: az istenverte ügyek „koronája Rákosi”, aki nem tudja, hogy mennyi a halálos áldozat. Amit Kiss Károly tett, „ugyan nem csekélység, összeférhetőnek tartom egy becsületes kommunista meggyőződésével. Presszió volt, meg nem ismerés, meg isten tudja mi... Rákosinak arra volt szüksége, hogy egy régi, egyszerű, puritán, becsületes kommunista szakszervezeti ember... üsse rá a KEB pecsétjét ezekre a gyalázatosságokra... Ebben az értelemben vetjük fel az ő felelősségét”. Azért, mert a felszólalásában Kiss törvénysértők közé kevert kisembereket is, Kádár „bikkfefejú öreg KEB elnök”-nek nevezte őt, amit tett: „rágalom, mocskolódás és nyálazás”. Kádár másképp mondta el, hogyan lettek Rákosiékat az új MSZMP tagjai. 1957 tavaszán – „az akkori viszonyok között” – Kiss Károly megkérdezte, hogy a moszkvaiak kérik az átigazolást a pártba, mit csináljon? „Ilyenkor egy pillanatra megáll az ember a rohanásban, és azt mondom: hogyan? Hát ugyanúgy, mint a többi. Kell nekik adni blankettát, és adjanak írást, hogy kéri az átigazolást. De az ő átigazolásukat majd az Intéző Bizottság fogja meg tárgyalni.” Néhány nap múlva Kádár rákérdezett, hogy adtak e nekik blankettákat. Mire Kiss azt felelte, hogyne, már az igazolványt is megkapták. „Elhült bennem a vér.” Nem erről volt szó. „Biztos vagyok [benne], semmiféle tendencia vagy rossz szándék, vagy Rákosiék javára való részlehlés ebben a cselekedetében nem volt.” „Nekem fel volt adva a lecke, hogy mi a jó édesanyámat csináljak?... Elhatároztam, az adott szituációban fedezni fogom Kiss Károly hibáit... Ezzel szemben mit magyaráz Kiss elvtárs, hogy én azt mondtam, hogy Rákosinak párttagnak kell lenni, s nem ő, hanem a nagykövetség pártszervezete adta ki a párttagsági igazolványt. Hát így kell egy komoly

kérdésről egy komoly embernek beszélni?” Végül Kádár javasolta, hogy a Központi Bizottság hívja vissza a Politikai Bizottságból Kiss Károlyt.

Horváth András, a Pest megyei pártbizottság első titkára javasolta, hogy legalább fosszák meg az állampolgárságától, és örökre tiltsák ki az országból Rákosit. (Horváth szerint „nem dicséretes” Kiss Károly felmentése, mire zúgni, morajlani kezdett a Kádárral egyetértő terem.)

A hajdan Galilei-körös Szilágyi Dezső – ekkor varsói nagykövet – elmondta, a Komminternnek azon az ülésén, amikor az olasz és a cseh kommunista párt felvételét tárgyalták, RM, a titkár „balról” beleszólt Lenin beszédébe, aki azt mondta neki, hogy állapodjanak meg abban, aki tőle balra áll, az csaló. Úgy beszélt vele Lenin, mint egy óvodás gyermekkel.

Mindenki egyetértett azzal, hogy RM nem maradhat a párt tagja (ahogy Gerő Ernő és Kovács István sem). Abban már nem volt egységes a testület, hogy elégséges büntetés-e csupán a politikai felelősségre vonás. Fock Jenő türelmetlen embernek mondta magát, aki most higgadságra hív fel. Talán a többség véleményét fogalmazta meg, amikor azt mondta: „megértem, hogy nem lehet őket bíróság elé állítani”, de az lett volna a jó, ha a törvény előtt „feleltek volna a bűneikért”.

A KEB-tag Nezvál Ferenc elismerte, hogy a KEB törvénytelen és pártszerűtlen cselekedeteket követett el. Kiállt amellett, hogy Rákosival levelező családtagokat is ki kell zárni, pártellenes tevékenység miatt. Volt, aki felvetette, ha nyilvánosságra kerül az anyag, követelni fogják a bűnvádi eljárást, és a végén még meg kell védeni Rákosit. Hevesi Gyula javasolta, hogy az ország történelmi tragédiájáért országgyűlési határozatban ítéljék el Rákosit és társait.

Aczél György elvetette Hevesi javaslatát, mert minél jobban magyarázzák, hogy „miért nem állítják bíróság elé őket, annál követelőbben lépnek fel” a tárgyalás-pártiak. Vitába szállt Marosánnal is, mert „ha mi azt mondjuk, hogy ezek az emberek az anyaméhből hozták magukkal tulajdonságaikat, egy kicsit fel is mentjük őket”. Aczél szerint RM kijelentette: „Azt hiszik maguk, hogy nekünk itt a háború alatt nem kellett végig szegyenkezni, hogy milyen züllött és fasiszta a magyar nép?” (Nem tudunk róla, hogy bármikor lefasisztázta a magyar népet, bűnös népként sem emlegette. Ha a fenti mondat nem is szerepel magnóval felvett Piszkozatban, a rossz állapotban lévő RM mondhatta ezt, hisz Magyarország hadba lépése, vagy a kommunista párt feloszlata miatt valóban sok szemrehányást kaptak Moszkvában.) Aczél György Engelst idézte, aki szerint a történelem színpadán csak a szerepek vannak meg, a szereplők nem. Rákosiek önként vállalták a szerepet, és ahogy Major Tamás mondta, messze túljátszották. A Rákosival folytatott beszélgetésből Aczél arra a következtetésre jutott, hogy RM három „bűnös tényezőt” tart számon. Az első: Sztálin és Berija. A második: Péter Gábor és Farkas Mihály. A harmadik: az áldozatok, akik becsapták, mert aláírták a vallomásokat. Csakhogy számukra az élet értelme veszett el akkor, amikor kiderült, hogy pártjuk vezetése nem bízik bennük. Ez a döntő, nem a fizikai kínzás! Elhitették velük, hogy ilyen méltatlan, becstelen eszközökkel lehet szolgálni az ügyet. Aczél felidézte Simon Mózes sorsát, akit RM 1946-os amerikai útja során hívott haza. 1948-ban Simon „mélyeséges hittel és szeretettel” vitatkozott a párttörténészekkel, hogy „a szerény Rákosi elvtárs” halála fog sértődni, ha megtudja, milyen hazugságokat írnak róla. Ő, aki részt vett 1919-ben a felvidéki harcokban, tudja, hogy Rákosi csak beosztott volt. Simon Mózes 1949-ben letartóztatták. Megőrült. 1956 októberében tö-

rött lábbal kiszökött a kórházból, mert ilyen időben az ember keze ügyében kell, hogy legyen a párttagkönyve.

Szénási Géza legfőbb ügyész elmondta: a törvénysértő perekben csak a pulpitus, a vádlottak padja, a fegyőr – a külsőségek – voltak szabályosak, de már a bíróság összetétele sem felelt meg a büntető perrendtartásnak. A koncepció perekben mindig ugyanazok a bírák, ugyanazok az ülnökök alkották a bíróságot, nem a törvényes egy-két hónapon át, hanem éveken keresztül. Az ÁVH anyagában „egyetlen egy ügyben sem található a terheltek előzetes letartóztatását elrendelő határozat”. Szakasits Árpádnét, és dr. Ries Istvánnét letartóztatták, s négy évig tartották fogva, „bármiféle papír, vagy feljegyzés, vagy határozat” nélkül. A vádlottaknak nem volt joguk védekezni, nem olvashatták el az iratokat. „Egyetlen ügyben nincs nyoma, hogy a terheltek részére megengedték volna [a] nyomozás során [a] védők választását, vagy a védőnek lehetőséget biztosítottak volna védencével való érintkezésre, vagy... az iratok megtekintésére.” Az ilyen ügyekben „a legengedelmesebb védők voltak csak kirendelhetők”. (Szénási megemlítette, hogy Szalai András védője, dr. Somfai János, október 6-án, Rajk temetése napján öngyilkosságot kísérelt meg. Haldoklása hetében elmondta, nem bírta, amit tett, vagyis hogy nem tett semmit.)

„Soha bűnjelet sem az ügyészség, sem a bíróság nem kapott.” Helyette fényképfelvételt kaptak és mutattak fel, például egy fegyverről, erre mondta a vádlott, hogy ezt használta. Az ÁVH iratai között nem találtak „nyomozás megszüntetésére vonatkozó határozatot... legjobb esetben kieresztették az utcára”. A koncepció perekben szakértőket soha nem hallgattak meg. Orvos-szakértőt sem, „holott a legprimitívabb jogrend szerint is... ha valakit halálra ítélnék, kötelesek orvos-szakértővel megvizsgáltatni, hogy nem szenved-e valamilyen elméleti fogyatékoságban. Ez itt soha nem fordult elő, pedig... olyan embereket vontak eljárás alá és ítélték súlyos börtönre, akikre az eljárás megindítása pillanatában legalábbis azt lehetett megállapítani, hogy időskori, vagy aggkori éremlegesedésben szenved és nem teljesen uralja a szabad akaratának”. Olyan kijelentések alapján hoztak halálos ítéletet, ami el sem hangzott a tárgyaláson. A Legfelsőbb Bíróság a fellebbviteli tárgyalásról nem is értesítette az elítélteket. 1956 nyarán is aláírták a szabadon bocsátottakkal, hogy semmilyen követelésük nincs a Belügyminisztériummal szemben. Ilyen volt a rehabilitálás.

Orbán László azt mondta, az emberek „nagy része nem hitte el ezeket a pereket”. Józan ésszel nem is lehetett elhinni, hogy elvtársaik árulók, ehhez „kommunista fanatizmus kellett”. Tömpe István felvetette, hogy a tettesek kapják a legsúlyosabb büntetést, a gyűlöletet és a megvetést: hozzák tehát nyilvánosságra az anyagot! De hát Sztálin teteme is csak öt esztendő alatt került ki az „utcára”, ebben az esetben pedig élt az első számú vádlott – ráadásul törvénytelen száműzetésben –, s az egész kompánia túrhető egészségnek örvendett. Mint a hasonló kényes esetekben, a párt most is a tájékoztatva hallgatás mellett döntött: egy sterilizált határozati javaslatot adtak közre. Kivételezett helyzetben voltak a belügyiék, az ügyészségek és a bíróságok, ahol az őket érintő kérdésekről bővebben szoltak. Utbaigazításul Biszku Béla kérte, a beszámolók ne szaggassák fel a sebeket, tartózkodjanak „a visszatekintéstől és a jelzőktől”, ne vetődessen fel a bírósági eljárás.

A KB-ülésről a pártlap első oldalán közölt tudósításban csak a KV-taggá lefokozott Kiss Károly neve szerepel – a törvénytelen ségek főbűnöse? A lap közli „a személyi kultusz éveiben a munkásmozgalmi emberek ellen indított törvénysértő perek lezárá-

sáról” szóló 1700 szavas határozatot. Csupán annyira tisztázták a törvénytelenégeket ekkor is, hogy a bűnök – az összefüggések – nem kívánatos részét elrejtessék. Szándékuk szerint egyszer s mindenkorra le akarták zárni a múltat, hogy később se sebezhesse a pártot, no, meg Kádárt és társait, s bűnösként csupán az erre kijelöltek szerepeljenek.

Zengzetes öndicséret közepette sem sorolták legfontosabb vívmányaik közé a törvényesség helyreállítását. A vizsgálatot – a személyi kultusz időszakát – az 1949 és 1953 közötti évekre korlátozták, mintha ezt megelőzően és követően nem lettek volna „koholt vádak alapján lefolytatott politikai perek”. Megállapították: „valamennyi lényeges részletre kiterjedő és a teljes igazságot feltáró eljárás korábban nem volt és nem lehetett”. De eljött az ideje a szintiszta igazság kimondásának. Az „ártatlanul elítéltek és meghurcoltak túlnyomó többségének” már igazságot szolgáltattak, de még nem mindenkinek. De most a KB „hiánytalanul eleget tud tenni történelmi kötelességének, s végleg lezárhatja a koholt vádakra épített ügyeket.”

Leltározták „a szocialista törvényességet sértő perek” alapvető okait és körülményeit. Címszavak: személyi kultusz, sztálini dogma, lenini normák háttérbe szorítása stb. Ezek lehettek a birodalmi okok, mert külön felsorolták a magyarországi indítékokat. Címszavak: a pártvezetés kisajátítása, politikai kalandorság, hibás sztálini tétel az osztályharc éleződéséről. Mivel a Rákosi-klikk hamisan tájékoztatott: „a törvénytértésekért az akkori Központi Vezetőség tagjait felelősség nem terheli”. A Politikai Bizottság szerepével nem foglalkoztak. De megállapították a KEB tagjainak a felelősségét, „mert túrték...”

Kinyilvánították: „a koholmányok közül nem keveset Rákosi maga agyalt ki”, „felelősségét felmérni nem akarja, megbánást nem mutat... és frakciós tevékenységet folytat”. Gerő felelősségét súlyosabbnak ítélték Farkas Mihályénál. Miután Farkast már 1956-ban kizárták a pártból, ekkor – vagyis hat évvel később – ugyanerre a sorsra jutott RM és Gerő is. (S rajtuk kívül még 17 politikus, ügyész, bíró, államvédelmis és „6 olyan személy... akik Rákosival vagy Gerővel frakcióztak”. Vagyis szegyenpadra került RM rokonsága, de Gerő hajdani titkára is. A kizárásokról hírt adott a Pravda is.)

Rendelkeztek az áldozatok emlékének megőrzéséről, hátra maradtainak erkölcsi és anyagi támogatásáról. Szerintük 190 lecsukott ember ártatlanságának kimondásával most már valóban „megtörtént” a koncepciós perekben meghurcoltak rehabilitációja. A rendfenntartó és igazságügyi szervektől már korábban elbocsátották a törvénytértő perekben érintetteket, csak azok maradtak a helyükön, akik „megtévesztve és jóhiszeműen jártak el”. A KB mégis úgy döntött, hogy ők se dolgozzanak ezeknél a szerveknél. Ezután a törvénytisztelő polgár „nyugodtan élhet és dolgozhat szocialista hazánkban”. Vagyis a csontváz felső részét kirángatták a szekrényből, a maradékra rázárták az ajtót, a szekrényt elásták, a kulcsot (a dokumentumokat) megsemmisítették.

A határozat visszhangja nagy. Meggyőző az egyetértés, figyelemre méltó a kritika. A bírálók többsége keményebb felelősségre vonást és szélesebb körű rehabilitálást kíván. Akad persze, aki a megtett intézkedéseket is sokallja. Főképp az igazságügyi és belügyminisztériumi szerveknél fogalmaztak szélsőségesen (kollégáik félrevezettek voltak, parancsra cselekedtek: „nem tudhatták... hogy az ügy koncepció”). Az IM megnémult, a taggyűlésen sem kérdés, sem hozzászólás nem volt. Máshol akadtak, akik hiányolták RM (Gerő) érdemeinek említését. De inkább az után érdeklődtek, hogy Rákosi és Gerő miért nem bíróság előtt felel a tetteiért? Egy ügyész megkérdezte:

„van-e joga a pártnak” a Rákosi-klikk tagjait felmenteni a politikai gyilkosságokért? No meg hogy miképp válhattak Rákosiék a politikájuk tagadásaként létrejött MSZMP tagjaivá? A személyi kultuszt elítélő Szovjetunió miért fogadta be Rákosit, és miért nem állítja bíróság elé? Többeknek feltűnt, hogy a Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség kimaradt a felelősök sorából. „Miért vannak funkcióban olyan személyek, akik 1956-ig szívvel-lélekkel Rákosi hívei voltak?” Páran rákérdeztek Kádár János, Nógrádi Sándor, Piros László, Apró Antal, sőt a szovjet tanácsadók, mi több, Sztálin felelősségére is. Galgahévizen egy ember megfenyegette a párttitkárt, hogy felelnie kell, amiért '56 előtt felíratta a kulákklistára.

„Mi lesz azokkal, akiket azért ítélték el, mert abban az időben Rákosit szidták?” Megfogalmazódott az is, hogy „minden alaptalanul elítélt kis- és nagyembert rehabilitálni kell”. A taggyűléseken az 1962-es párttáborzat szinte valamennyi megalkuvása, ellentmondása, következtelensége terítékre került – anélkül, hogy bármi következménye lett volna. A The Washington Post, a Die Presse szerint a volt magyar diktátor „megfegyvelése” túlhaladja azokat a határokat, amelyeket a többi keleti országban elértek. A témát feldolgozó „Hiányos leltár” című tanulmány szerzője, Sipos Levente szerint: „a pártvezetés majdnem kiengedte a szellemet a palackból”, pedig csupán a párttagokat hívta párbeszédre a törvénysértő perek lezárásáról. Biszku Béla előzetes óvatossága szerint tisztában voltak azzal, hogy a szörnyűségekben képtelenség politikai igazságot szolgáltatni, meg lezárásról beszélni, de a felejtés érdekében mégis azt kell mondani, hogy lehetséges, és mi megtettük: itt a vége!

1962. augusztus 18-án a krasznodari pártbizottságon Sándor József (Barinkai Oszkár társaságában) egyszerű hírhozőként felolvasta Rákosinak a határozat rávonatkozó pontjait, a kizárást, s hogy a körülményei megváltoznak. A kizárás ellen a kongresszushoz fellebbezhet. Ennyi. Viszontlátásra. Moszkvában a két küldött kézbesítette az SZKP KB Elnökségének a tájékoztatót arról, hogy az MSZMP Politikai Bizottsága szerint RM „különleges” életszínvonalát le kell szállítani „egy nyugdíjas” színvonalára, mert csak ezt érdemli. Célszerű lenne más „tartózkodási helyet” kijelölni, ahol „zavartkeltő kísérleteinek a lehetősége az eddiginél is szűkebb”. A szovjet pártelnökségnek az illetékesek azt javasolták, hogy költöztessék őket az asszony szülőföldjére, Jakutiába, vagy válasszanak három zárt város: Kurgán, Tomszk és Tyumeny között. Am Hruscsov szerint RM nem alkudozhat, mert támadni és követelőzni fog (egészségi állapotára hivatkozva). Kiválasztották hát neki a cári idők hagyományos száműzési helyét, a kirgiz fővárostól, Frunzétól 80 km-re lévő járási központot, Tokmakot, Krasznodartól 3000 kilométerre, keletre. Bár Kína ugrásnyira fekszik innen, a Tien-San 6–7000 méteres csúcsai miatt ez nem jelent veszélyt.

A magyarok után a szovjetek is úgy döntöttek, hogy pártvonalon többé nem érintkeznek Rákosival – bár nyilvánvaló volt, hogy ez betarthatatlan. Mindenesetre 1962. szeptember 10-én a krasznodari területi tanács elnökhelyettese szólította fel Rákosiékat a költözésre. Bár RM később azt írta egy ismerősének, hogy három napot kapott ügyei lebonyolítására, a hat év alatt összeszedett kétezer kötetes könyvtár összegszomszorgolásra, Fenya már másnap arról értesítette Ferencéket: „Ma éjjel elköltözünk a távoli délkeletre, a Kirgiz Sz. Sz. K. Tokmak városába... Az illetékes szervek becsomagolták a holmijainkat, és most adják fel.” Három nap múlva orosznyelvű levelet írt (ez, kikerülve a cenzúrárt, hamarabb ért célba): „Üdvözet Volgográdból – úton vagyunk Tokmak felé... – kibontakozik előttünk a hős város.”

Időbe telt, amíg kiutalták nekik a Samsinszkaja utca 5. alatti, 7-es számú, kétszobás lakást. Ide kellett volna alkalmazott, de már nem járt, zsebpénze is felére – a magyar átlagfizetésre – csökkent. (A büntetéshez tartozhatott, hogy kegydíjon tartották, nem állapították meg a nyugdíjukat.) Tokmaknak ezen a részén nem volt csatorna, központi fűtés, és vezetékes víz sem. RM fivérének küldött aprólékos beszámolója szerint üres lakásba rakták be a holmijukat, s az egyik szomszédtól kaptak két priccset, hogy legyen min aludniuk. A ház lakói nem hagyták magára „a két gyenge öregembert” – kommentálja a sógornő. Egy másik szomszéd párnát adott nekik, megint más takarókat, két fazekat, egy lábast, tányért, poharat, kanalat, villát meg vödöröt. Ez utóbbi különösen fontos, mert a vizet az udvari kútról kellett hordani. „A fő nehézség az akklimatizálódás. Ez a község kb. 900 méterre van a tenger felett... Északról, délről és keletről a Tien-San havas csúcsait látjuk, amelyek gyönyörűen csillognak a napsütésben. Egyik-másik itt a közelben magasabb, mint a Mont Blanc, és Fenyecska emlegeti is, hogy a milliomos turisták nehéz pénzeket fizetnek ilyen kilátásért Svájcban, nekünk pedig ingyen házhoz szállítják... Nagyon szélsőséges az időjárás: nappal lehet 26 fok, és éjszakára a gleccserekről lezúduló hideg levegő lehűl 2 fokra... Az itteni sztolováják bőven használják a marha és birkafaggyút, amitől mi elrontjuk a gyomrunkat, ez pedig az itteni csatornázási és higiéniai viszonyok mellett számunkra valóságos nemzeti szerencsétlenség... Minthogy tudatában vagyok annak, hogy Tokmakot nem élet-meghosszabbítás céljára választották ki számomra, ennek megfelelően védekezem, s remélem, hogy előbb-utóbb, de megbirkózom a nehézségekkel, bár ez az én koromban nem könnyű.”

Egy hónap múlva Fénya áradozott a friss, hegyi levegőről, a dungának (áttelepült muszlim kínaiak) piros buggyos nadrájáról, a hegyek látványáról. „Mi még rendezkedünk, de nincsenek még nálunk a szükséges székek, párnák, szekrény, frizsider, nem szólva az egyéb elemi komfortról... Még nem hozták el a szettet, bár mindenki még októberben megkapta, és már november hó második felében vagyunk... A vizet a szomszéd udvarból cipeljük, mivel itt -28-30 fokos fagy van, és a mi kutunk befagyott.” Későbbi levelében – megcáfolva a férjét – azt írja, hogy „nem rosszul” táplálkoznak, „Tokmakban, mint Görögországban, van minden.” Fűthetővé tették a lakást azzal, hogy beragasztották az ablakok réseit. Vettek bútort is – kivéve a székeket. „Nincs hűtőszekrényünk, mosógépünk, és televízió sincs... Azt hiszem, hogy az év folyamán ezeket a holmikát is beszerezük.”

Mátyás arra kérte az öccsét, hogy mielőbb küldjék az új címre az újságokat, a magyar lapokat, a külföldiek közül legalább a Daily Workert, s ha lehet, másokat is. Ferenc értett a szóból, s írt az angol kommunista lap szerkesztőségébe, hogy az 1963-as évre szeretne előfizetni a lapra a bátyjának (forintban, Budapesten), és a legjobb lenne, ha egyenesen Matyas Rakosi címére küldenék: Tokmak... Nem valószínű, hogy eljutott hozzájuk a levél. A világhírű Encyclopaedia Britannica 1966-os kiadása szerint RM 1963-ban meghalt. Ami politikailag igaz is, bár nem 63-tól. A „halott” ettől függetlenül hordta a vizet, a hamut, készítette az aprófát és járt a piacra bevásárolni.

Hogy hová is került a Rákosi házaspár, arról beszámol a rajongó sógornő is, aki moszkvai rokonlátogatásról „szökött” el Tokmakba. Biró Eugéniát idézem: „Láttam én már orosz falut, kisvárost eleget. Lelkiekben azt hittem eléggé felkészültem rá, mit várhatok Tokmaktól, de a valóság minden elképzelésemet alulmúlta. A Samsinszkaja utca hosszú, rendkívül széles, én úgy hívtam magamban: »nyitott« utca. Házainak

zöme földszintes, néhány emeletes akadt köztük. Az utcát benőtte a gaz, belepte a por, a szemét. Elég egy kis szellő, szinte portenger kavargó, de errefelé nem szellők fújdognak, hanem a Tien-Sanról lezúduló viharos szél tombol, s kergeti a Samsinszkaja portoméget: ilyenkor az orráig alig lát az ember. Az őslakosság: kirgiz. De élnek itt egykor száműzött kulákok utódai, meg a Volgai Német Autonóm Köztársaságból 1941-ben áttelepített németek, meg bűnözők, akiknek letelt a büntetésük és itt telepedtek le stb.

Mátyásék lakása még jobban lehangolt. Nyomorúságos környezetben, nyomorúságos létezés. Víz a vödörben. A véce egy szem repedt üllőkéjú fabódé az udvar végében, hét lakáshoz... A lavór törött mosdóállványon, a lábát Mátyás léccel pótolta ki. Már három székük volt, a harmadikat jövelem hírére vették, hogy legyen hová leülnöm. Űtött-kopott villanyrezsó, amelyen Fenyá »fényűzéses« lakomákat akart volna összeütni számomra... Mátyás tréfálkozott rajta, hogy »fogással« felszerelve kapták a lakást. A falból kiálló jókora szögre mutatott: ez volt az egyetlen bútordarabunk.”

A „szélsőségesen kontinentális éghajlat” az ő leírása szerint: nappal harmincnégy-harmincöt fokos hőség árnyékban, este pedig nulla fok körüli hőmérséklet. Mátyásék első emeleti lakásában nappal úgy érezte magát a pléh tető miatt, mintha fazékban főne, este pedig fázott. Nem túl nagy büntetés.

RM az ismert érvekkel még 1962 novemberében fellebbezett az MSZMP VIII. kongresszusához a kizárása ellen. A lényeg: ha „Sztálin 1949 tavaszán hal meg... a szocialista (sic!) törvényesség megsértése egyáltalán nem terjed el”. 1953 nyarán meg is szűntek, „mintha ollóval vágták volna el őket”. A törvénytörések „objektív oka”, hogy a magyar párt nem tudta megoldani „az államvédelem irányítását és ellenőrzését”. Szerinte hiba, hogy ő lett az ellenforradalom bűnbakja. Kiemeli: a július utáni „fontos hónapokban” nem tartózkodott Magyarországon, semmi befolyást nem gyakorolt a politikára. Csak hát ez hamis alibi, a felkeléshez vezető folyamatok nem 1956 nyarán kezdődtek.

Megemlíti: a történelem sok olyan esetet ismer, hogy valakit azért ítélnék el távollétében, mert nem akar hazatérni: „én haza akarok térni, de bírám ebben megakadályoznak”. Céljuk nem a vádak tisztázása, hanem az ő elítélése. „Eddig olyan lélektani magyarázatok voltak forgalomban, hogy »Rákosi jól vizsgázott az ellenség elleni harcban, de megbukott a hatalom átvétele utáni vizsgán« stb. most kiegészülnek a »Rákosi-klikk hatalomvágyával«. Ilyesmik szolgálnak magyarázatul jelenségekre, melyek akkor az egész szocialista világban eluralkodtak?” – kérdi. Megemlíti, hogy a „Rákosi-klikk” kifejezést Kádár Nagy Imrétől vette át. A pártvezetés kisajátításának szándéka kohomány, „azt akarja elhíttetni, hogy a felszabadulás utáni egész működésemet nem kommunista meggyőződés, hanem aljas hatalomvágy fűtötte”. „S hihetőbbé válik az a hitvány rágalom, hogy én magam koholtam koncepciók pereket!” Eszerint RM képes lenne a törvénytörések ügyében mártírként a bitó alá állni. Elhítette magával – amit keveseknek tudott volna bemagyarázni –, hogy egyetlen ártatlan megkínzását, kivégzését sem ő ötlelte ki. Őt félrevezették. Becsapták maguk az áldozatok is. Visszaéltek a tapasztalatlanságával. „Hogy milyen módon készülnek ellenem a vádak, arra jellemző az a megállapítás, hogy most is frakciós tevékenységet folytatok.” Szerinte ezt Nógrádi Sándor, a KEB elnöke, a követségen keresztülmenő nyitott leveleiből „szerkesztette” ellene. Miközben Nógrádinak „a tábornokok kivégzésére vonatkozó, saját kezűleg hozzám írt jelentése ott fekszik a párt irattárában”, „félrevezetett” központi bizottsági

tagként az ő kizárását szorgalmazza. Utalva a vádra, hogy hamisan informálta a KB-tagjait, megemlíti, Kádár János betekintett minden fontos aktába. Sőt, részt vett azon a kihallgatáson, amelyiken Szőnyi Tibor kémkedéssel vádolta Rajkot. Itthon még azt állította, Farkas Mihály szedte ki ezt a vallomást (de ezt történetesen ő is tagadta). RM szavainak a lényege ekkor is, korábban is, hogy Szőnyi emelte Rajk ellen a vádat, nem pedig ő. Azt írja: Kádár „hallgatta ki a letartóztatott Rajk Lászlót, majd később jelen volt a kivégzésén. Részt vett Szakasits ügyének előkészítésében, jelen volt őrizetbe vételénél stb.” Vádjai rimelnek a koncepciós vádakra, hiszen Kádár a vezérkarral együtt tényleg ott volt Rákosi villájában Szakasits letartóztatásakor, csak azt nem tudta, hogy RM hamis vádat ad elő.

RM idézi, hogy a kizárási határozat szerint őt 1956. november 4-én (?) „felfüggesztve” vették fel a pártba. „Van a világon még kommunista párt, mely felfüggesztett tagokat vesz fel?” „Kizárásom – nem nyíltan, de suttyomban – magában foglalja azt is, hogy lehetőleg életfogytiglan száműzetésben és rendőri felügyelet alatt maradjak. S hogy ez az életfogytiglan ne tartson túl soká, keresztülvitték, hogy most, 71 éves koromban az eddignél súlyosabb életviszonyok közé, számomra teljesen szokatlan éghajlat alá kerüljek.” Megállapítja, hogy a pártvezetés „a Szovjetunió területét száműzetési helynek használja”. Kéri, a kongresszus utasítsa a Központi Bizottságot: a jelenlétében vizsgálják felül az ellene emelt vádakat – Budapesten.

Ha a kongresszus küldöttei megismerhették volna RM beadványát, törhették volna a fejüket, lehet-e ebben az ügyben okosnak lenni. De megkímélték őket a morfondírozástól. A PB, ahelyett, hogy félretette volna a levelet, a törvényesség látszata miatt körmönfontan úgy döntött, hogy a bizottság csak azokat nevezze meg, akiket a viszsza-vételre érdemesnek tart, így a kongresszus még RM fellebbezéséről sem értesült! RM átlátott a szitán. Mivel a Fellebbviteli Bizottság Népszabadságban közölt jelentésében nem találta a nevét, rájött: „ez azt jelenti, hogy a kongresszusi küldöttek nem tudták, hogy hozzájuk fordultam”. Nyomban levelet írt a bizottság elnökének: „Kérem, szíveskedjék velem közölni, hogy ez így van-e?” A válasz az volt, hogy nem volt. Az öreg bolsevik fellebbezése, kérdése nem volt szalonképes. A kizárás ettől függetlenül „jogerőssé” vált. Ám, hogy még egyszer ne vethessék fel, hogy (politikai) gyilkosság bírója lehet-e a párt, az 1963-as 4. számú törvényerejű rendelet kegyelemben részesítette mindazokat, „akik hatalmukkal visszaélve a szocialista törvényességet megsértették”. RM tehát kegyelmet kapott arra, amit nem kért – hiszen szerinte el sem követte ezeket a bűnöket –, viszont a száműzetés nem szűnt meg, pedig ezért küzdött.

Rákosi Mátyas tőle szokatlan emberi kapcsolatban volt az őt kiszolgáló személyzet tagjai közül többel, akik „hivatalból” felnéztek rá. Bár Olga Mihajlovnát, a krasznodari háztartási alkalmazottat besúgónak tartották, megsíratva őket, amikor eljöttek. Egyik testőre, Hegyi Pál Krasznodarban is meglátogatta. Tudott oroszul, felült a vonatra és felkereste. Állítólag emiatt bocsátották el a BM-ből, amikor hazajött. Még különösebb a kapcsolata Csrepka (Karlstein) Terézzel, akinek az édesapja börtönőre volt: egy kommunistákat támogató foglár. Ám lelepleződött, és „szimpátiája” miatt állítólag életfogytiglani fegyházra ítélték. Fogolycserével került a Szovjetunióba, ahol 1934-ben letartóztatták, mondván: 1925-ben szerepe volt Rákosi lebuktatásában... Ekkor az életébe került Rákosi. Nem tudni, véletlenül, vagy sem, 1941-ben, a jaroszlavlai terület egy kis falujában RM – életében valószínűleg egyetlen alkalommal – találkozott az akkor 36 éves Csrepka Terézzel. Bár nyilvántarhették „kapcsolatukat”, ez sem mentette meg

Cs. Terézt a munkatáborból. Mikor tíz év múltán, 1955-ben szabadult, kínjában Rákosihoz fordult, hogy juttassa valamilyen munkához. Ez sikerült – sőt a XX. kongresszus után az ápolónőt rehabilitálják is –, ám RM haza kívánta hozatni az asszonyt. Lelkesen fogadott terve kútba esett Csrepka Teréz 1956-os betegsége miatt. S 1957 nyarán újra kellett kezdenie a bürokratikus eljárást, de már patrónus nélkül, sőt úgy, hogy már a magyar hatóságok számára is gyanús volt. RM és a „Kedves Teréz!” 1962-ben találtak újból egymásra, ettől kezdve a két nyugdíjas levelezett (a levéltári gyűjtemény 43 levélből és levelezőlapból áll). Teréznek szándékában állt ellátogatni Krasznodarba, de Tokmak már túl messze esett tőle. Pedig összetartotta őket a hazatérés vágya is. Csrepka Teréz álma 1970-ben teljesült. RM csak holtan követhette.

RM (1963 áprilisában): „Megmondom őszintén, Kedves Teri, hogy nem volt kedvem írni, egyszerűen kivették a gondok és bajok a tollat a kezemből. Az itteni klímát nem tudom megszokni, a szó szoros értelmében hét hónap óta szakadatlanul meg vagyok hűlve, ami nagyon kimerít, amellet vadidegen környezetben, teljesen ismeretlen emberek között, úgyszólván társadalmon kívül élek s ez megnehezíti egyébként sem könnyű helyzetemet.” (Fenya Ferenc sógorának: „körülöttünk jó szovjet emberek laknak, ha segítségre szorulunk, nem vagyunk egyedül”).

Talán inkább Rákosinak volt igaz: a számkivetés nyomasztó. A magyar párt sajátos penitenciát mért rá: kizárást, szibériai száműzetést, rendőri felügyeletet. Életfogytig tartó bűnhődést. RM azonban „a nehézségek dacára” tartotta magát: „Felvetetem a hazamenetelem és a pártba való visszavételem ügyét. Az idén otthon leszek, bár még semmi hivatalos választ nem kaptam.”

Nyár elején Moszkvába küldte a feleségét, hogy a Legfelsőbb Bíróságon található régi kollégái révén jusson be valamelyik szovjet vezetőhöz. De Fenya hiába kilincsel, a pártvezetők közül senki sem állt szóba Rákosi Mátyás feleségével. Lehet, hogy ennek a próbálkozásnak is szerepe volt abban, hogy az SZKP illetékes titkára megerősítette a magyaroknak: RM Tokmakban van a legjobb helyen.

Már csak két dologban reménykedhetett. Odalátogató sógornőjének arról beszélt: „Kádáréknál a szocializmus elnevezés a tőkés erők feltámasztását, a kommunisták kinyírását leplezi. Ennek a vége pedig: bukás.” A szovjet változást pedig a kínaiakkal folyó vitától várta: „Ez a kérdés engem is szakadatlanul foglalkoztat, s emiatt rosszul alszom.” Miközben sok kérdésben ortodoxabb volt a legmaradibbaknál, a sógornőnek azt fejtegette: még csak a tőkés rendszerből a szocializmusba való átmenet korát élik. „Hruscsov már a kommunizmust helyezi kilátásba... Éppen ez mutatja az egész hruscsovi handabanda komolytalanságát.”

A sógornőt megdöbbenetette Rákosiék rendőri felügyelete, hogy amikor náluk volt, jött a milicista ellenőrizni, hogy otthon vannak-e. S ez kiszámíthatatlan időpontokban, hetente két-három alkalommal ismétlődött, és Rákosinak is hetente kellett jelentkeznie a rendőrségen. RM megjegyezte: nem nyaralni hozták őket ide. Nem járt üdülés, sőt szanatórium sem. RM végiggondolta, mondta a sógornőnek, milyen világszenzáció lenne, ha valamelyik nyugati világlapnak leírná az „ügyét”. Megszorongatnák Hruscsovékát és Kádárékat is, „emberi jogok, meg effélék” miatt! De ha a Times ki is harcolná, hogy „elégételt szolgáltatassanak” neki, benyújtanák a számlát. Ezért nem, semmit sem „az ellenségtől”. De miféle számlát nyújthattak volna be egy fizetőképtelen száműzöttnek? Legfeljebb megírták volna, hogy bármilyen bizarr is a büntetése, olcsón meg-

úsza. Igazában ettől tarthatott RM.: „ítélete” megerősítésétől. (S mellékesen attól, hogy az ellenséggel cimborál.)

Nyugaton mintha nem hitték volna, hogy ilyen csöndben tud lenni. A nyári uborkaszegzonban felröppentették a hírt, hogy Moszkvában meghalt. Sem a szovjetek, sem a magyarok nem cáfoltak – ő valószínűleg nem is értesült róla. 1963. október 21-én pár mondatban kérte Kádárt, hogy engedjék haza. Válaszra sem méltatták. Pedig a Titkárság úgy határozott, hogy a Biszku-bizottság konzultáljon a szovjet „illetékesekkel”, és készítsen javaslatot a PB számára. Ez elmaradt, hisz Moszkva nemrég közölte, RM maradjon ott, ahol van. Pedig 1963 telén talán a szélsőséges éghajlat miatt is visszatért a vérnyomáspanaszra. Hruscsovna is írt, de ő sem válaszolt.

Minden megpróbáltatás ellenére tartotta magát. Levél unokaöccsének (1964. február 28.): „Nemrég kaptam a Scientific American néhány új számát... Ami feltűnt nekem, az az űrhajózás mellett a laser. Úgy írnak róla, mint olyan felfedezésről, ami forradalmasítani fogja a fizikát és a technikát.” Csrepka Teréznek már panaszkodott (1964. március 5.): „A szívem egyre rendetlenebbül ver, a vérnyomásom néhány hét alatt 40-nel emelkedett.” Orvosa figyelmeztette, hogy a ritkább levegő fokozottan igénybe veszi a szívet. A hőmérséklet és a légnyomás gyors ingadozásához az idősen ideköltözők szervezete már nem képes alkalmazkodni. (Az orosznyelvű környezetben még magyartalanabban fogalmazó Rákosinak az alkalmazkodni: hozzáalakulni – P. Á.) „Az orvos azt ajánlja, hogy költözzek el innen, de mindenesetre igyekezzek Kiszlovodszkba jutni néhány hétre valami szanatóriumba.” De a száműzetést nem ő választotta, s innen szanatóriumba sem akarják elengedni. „Ettől függetlenül hivatalosan bejelentettem, hogy el akarom hagyni a SZU területét, s egy másik szocialista országba kívánok utazni. Ennek elintézésére Moszkvába akarok menni.” Mivel állampolgárság nélküli külföldiként él itt, elhagyhatja az országot, s „eltökélt” szándéka, hogy ezt teszi.

Április végén nem Hruscsovot, hanem Brezsnyevet és Mikojant kérte, hogy áttelepülése elintézésére Moszkvába utazhasson. Tarthatatlan, hogy száműzetéséből nem engedik el Kiszlovodszkba, írja, pedig a gyógykezeléshez joga van. S a világbirodalom vezetőtestülete újból egyik csatlósállamának ugyan széles körben ismert, de mégiscsak bukott vezetője ügyével foglalkozott. A pártelnökség úgy döntött, hogy a szanatóriumi kezelésről – csak erről! – kikéri a magyar párt véleményét. A kicsiny Magyarország Politikai Bizottsága 1964. május 13-án leszögezte: kizárólag orvosi vélemény alapján hajlandó a gyógykezelésről tárgyalni. „Szakszerűségük” holtvágányra jutatta az ügyet.

Végül RM felesége kapott utazási engedélyt Moszkvába. Kikészítette a sok felesleges kilincselés a hivatalokban. 1964 júniusában azt írta Ferencéknek, hogy nincs egy hozzátartozójuk sem több ezer kilométeren belül: „bennünket még sírba eresztetni sem tudnak” Tokmakban. „Ha valami lehetőségetek van ott nálatok valakihez fordulni, úgy kérem, tegyétek meg.” RM pedig jegyzőkönyvbe vétette a milícián, hogy el kívánja hagyni a Szovjetuniót. Rákosiné valahogy csak bejutott Szuszlovhoz. Tudomására hozták: ezentúl ő is csak külön engedéllyel utazgathat, továbbá, hogy RM hagyja békén a szovjet vezetést akkor is, ha Magyarországról nem kap választ, mert kizárólag a magyarok illetékesek ügyében intézkedni. Majd a szovjet pártelnökség „ellenőrizte” az orvosi igazolásokat és gyorsan beutaltatta őket a kiszlovodszki gyógyüdülőbe.

A házaspár 1964. augusztus 8-tól négy hetet töltött a Kaukázusban – egy ugrásnyira a legendás Fekete-tengeri üdülőktől.

Ferenc 1964. július 4-én könyörgő levelet írt a bátyja érdekében Kádár Jánosnak, és Hruscsovnak. Kádárral tudatta, hogy „a 73 éves, válságosan beteg Rákosi Mátyás élet-körülményei minden kétséget kizárva, bármikor halálhoz vezethetnek”. Kéri, hogy „a súlyosan beteg és meggyötört ember, minél előbb normális és civilizált körülmények közé kerüljön”. Hruscsovnak megírja, hogy könyörtelenek a Szovjetunió barátjával szemben, holott fivére ellen ott „soha, semmiféle vádat nem emeltek”. Válasz egyik helyről sem érkezett.

A „válságosan beteg” RM csak vonaton és Moszkva elkerülésével utazhatott el – épp egy tucatnyi átszállással! – a kiszlovodszki Szemasko Szanatóriumba, ahová a felesége Moszkvából utazott. Visszafelé együtt „szálldogáltak”. Attelepülési szándéka hírére frunzei hivatalnokok megígérték Rákosinak, hogy komfortos, központi fűtéses lakásba költöztetik. S december közepétől az új címük Frunze utca 40. De még jobb hír – RM: „nagy erkölcsi és politikai elégtétel” – „a furfangos, intrikus, fecsegő, cinikus, tudatlan” Hruscsov 1964. októberi bukása. RM talán véletlenül, éppen október 23-án kéri Kádártól, hogy engedjék haza, s tudatja Hruscsov kedveltjével, megírta az új főtitkárnak, Brezsnyevnek, hogy politikájukkal teljesen egyetért.

A szerető sógornő ötlete volt, hogy „Mátyás ügyében” a kommunista pártok vezetőinél interveniáljanak. Tudomásunk szerint ennek egyetlen következménye az volt, hogy 1964. november 27-én Bíró Ferencet rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették „törvénytörő magatartás” miatt.

Hat héttel a sanatóriumi kezelés után RM vérnyomása felszökik, s „a tömérdek gyógyszer dacára nem megy lejjebb... Fényicska is egyre gyengül. Naponta többször le kell feküdnie” – írja másik testvérének, Zoltánnak. A hajdani bennfentes pártmunkás kihallgatást kért Kádár Jánostól, de hiába. RM pedig, akárcsak Csehov Három nővérenek hősnői, Moszkvába vágyakozik. Ott mindent jóra tudna fordítani! 1965. január 5-én felkereste Frunzéból egy belügyi tiszt, s erélyesen közölte: sehová sem utazhat. (Fénya: „Vasidegek kellene a továbbéléshez.”) A Hruscsov–Brezsnyev váltás mégsem hozott javulást RM helyzetében. Csrepka Teréznek azt írja, egyben-másban rosszabb a helyzete, „mint Hruscsov alatt volt”. Hiába küldött meghívólevelet öccsének, Ferencnek, ő külföldi interveniálásai miatt nem léphette át a magyar határt. A személyes születésnap helyett csomagot kapott tőlük. RM válasza: „ne küldjete többet ilyen drága holmikat. A mi lakásunk lényegében börtöncella, s én nem szándékozom ezen a jellegén változtatni. Nálunk nincs kép a falon, nincs függöny az ablakon, s a zöldet is csak azért tűröm meg a lakásban, mert ez úgy a váci fegyházban, mint a Csillag börtönben is megvolt”. Azzal, hogy igazán nem rendezkedett be, csak azt kívánhatta kifejezni, hogy ez csupán átmeneti szállása: minden percben kész hazaindulni.

Távoli őrhelyéről – Tien-San-i magasságból – figyelte Kádárék elvi, ideológia engedményeit: árulásait. Szüntelen ostorozta a magyarországi viszonyokat. Bíró Ferencnek „a nagy perspektívákkal” szemben tapasztalható hazai közönyről írt (1965. április 10.), hogy „a népjólét emeléséből a kispolgári jólét hajhászása kerekedik ki”: „nyálkás cinizmus és petyhüdt elvtelenség”. Első kézből is szerez értesítéseket a Magyarországon dúló „fridzsider-szocializmusról” az őket meglátogató sógornőjétől, a véletlenül ráakadó magyar ösztöndíjasoktól. Sőt Csrepka Teréztől is, aki hazalátogatott. Neki írja: az anyagiasság, a törtetés oka a „maszek-szocializmus”: „Ott van a rengeteg kis-

ipari szövetkezet, a termelőszövetkezetek tagjainak háztáji gazdasága, a közvetlen gazdaságokról nem is szólva... A régi görögök hedonizmusnak nevezték ezt a világnézetet, amely nálunk most az utolsó években így elburjánzott." Csalhatatlan, önhite csorbíthatatlan: „azon a tényen, hogy 1910 óta mindig az első sorokban küzdöttem és szenvedtem, semmiféle hallgatás nem változtat, azon se, hogy a magyar szocializmus épületeinek mind a mai napig nincs olyan téglája és köve, melyen pozitív vagy negatív ott ne lenne a kezem nyoma” – írja egy 1965-ös magánlevélben. A történelmi küldetéshez képest néhány hiba – keze negatív nyomata – jelentéktelen semmiség. A másutt is megesett bűnök a dicső menetelés apró kitérői.

Ebben az évben látogatta meg őt – az akkor még egyetemi hallgató – Dalos György író. Utólag, közel negyedszázad távolából úgy gondolta, hogy RM a száműzetést is pártkarrierje egyik állomásaként fogta fel. Ez erős belemagyarázásnak tűnhet, ám a történethez hozzátartozik, a Tien-San lábánál arról is beszélt ifjú látogatójának, hogy a régi gárdából már csak ő és Ho Si Minh van életben. Az utóbbinak drukkol, és szívesen venné, ha a szovjet elvtársak elküldenék őt Vietnamba segíteni. Mi ez, ha nem bizalom – 73 évesen is – a feltámadásban?

(Folytatjuk)

